

Investigating the reason for Iran's confrontation and how to interact in Iran-Saudi Arabia relations after the Mena incident

Ali Akbar Hosseini Shahneh¹

Abstract

Iran and Saudi Arabia have had ups and downs relations since the Islamic revolution. Although the trend of these relations has been towards tension, interaction and friendship can also be seen in the behavior of the two countries in short periods. Beyond the ideological confrontation between the two countries, both of which see themselves in the position of Dar al-Islam, the issue that appears to be important is the periodic events that have led the relations between the two countries to darkness, and one of these events is the Mena incident in 2014. It was in Saudi Arabia that pushed the tensions between the two countries to an all-out crisis, and we can still identify the shadow of this crisis after nearly a decade. What is the nature of the political gap between the two countries needs a serious pathology. The necessity of discussion and its importance lies in the fact that both countries are Muslim and their interaction can include the interests of Muslims and Islamic countries more than confrontation. Therefore, the purpose of this article is to find the root cause and how of the tensions between the two countries after the Mena incident. What is the reason for Iran's confrontation and how to interact in Iran-Saudi relations after the Mena incident? From the Mena incident to the year 1402 when the interaction between the two countries resumed, relations are considered fragile. Regarding the nature of these tensions, in this article we discussed the unresolved historical problems, the aggressive form of the Islamic Republic for Saudi Arabia and the Mena incident as a huge crisis. The Shiite place in foreign policy was mentioned in order to create interaction between the two countries.

Keywords: Mena Incident, Saudi Arabia, Islamic Republic, Islam.

1. Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Shahid Sadoughi University of Medical Sciences, Yazd, Iran.
akbarhoseini493@gmail.com

Extended Abstract

1. Introduction

Relations between Iran and Saudi Arabia and the Arab countries before the Islamic Revolution were also accompanied by ups and downs. During the time of two Pahlavi kings, Iran had relations with Arab countries due to its neighborhood and expansion of its foreign policy in the region. Most of the Arab countries moved towards independence after the end of World War II, and it seems that the prominent countries of the region during the Pahlavi era were Saudi Arabia, Egypt, Libya, and Iraq, which had the ability to play a more active role. In general, it can be said that the Pahlavis preferred being Iranian to being Islamic because they considered themselves the successors of Achaemenid Cyrus, and even during Reza Shah's time, they were ordered to change the Arabic script and use Persian. Perhaps it was in the same direction and angle that the Pahlavi kings had with the majority of Arab governments that in March 1328 Mohammad Reza Shah recognized Israel as a newly established country. On the other hand, with the joining of the Arab Federation of the countries of the southern shores of the Persian Gulf to Saudi Arabia, Kuwait and Oman in 1970, a new front was formed in the southern shores of the Persian Gulf. This front did not have a special effect until the Pahlavi government, America's strategic ally in Iran, was at work, but with the victory of the Iranian Islamic Revolution and the establishment of the Islamic Republic system with Shia teachings, this front became more visible. After the victory of the revolution and the beginning of the 8-year war and of course the support process of Arab countries and Saudi Arabia for Iraq, the confrontation between the Islamic Republic and Saudi Arabia became more serious.

2. Theoretical Framework

While in realist or neorealist international relations theory, the so-called main narrative often shapes our understanding of how states interact, constructivist and poststructuralist studies focus on the exercise of power. Unlike some other prominent approaches and theories such as realism and rational choice, constructivists consider actors' identities and interests to be socially constructed and changeable. The main competing theories of constructivism are varieties of realism, liberalism, and rational choice that rely on materialism (the notion that the physical world alone determines political behavior) and individualism (the notion that individual units can be isolated from broader systems. studied). They are embedded).

3. Methodology

While other prominent approaches conceptualize power in material terms (such as military and economic capabilities), constructivist analyzes see power as the ability to structure and shape the nature of social relations between actors.

4. Discussion

The story has had a history full of ups and downs, in which the country's confrontation can be seen in most of this history. Iran and Saudi Arabia are also from the same country. In a general analysis, the powers of representatives in the second half of the 20th century

can be divided into two parts: regional powers and extra-regional powers. It seems that Iran, Saudi Arabia, and Egypt can be considered as regional powers since the Cold War era, and America and the Soviet Union as extra-regional actors until the collapse of the communist Eastern Pole. Maintaining and controlling energy security in the Persian Gulf and maintaining Israel's security since 1980 have been Washington's two main points in the region, and access to energy resources and establishing an ideological relationship, in addition to selling weapons to energy, are the priorities of the former Soviet Union.

5. Conclusions & Suggestions

This is the effort of the Saudis to strengthen the internal convergence of the Persian Gulf Cooperation Council and prioritize group relations with other actors over bilateral relations. Due to the extraordinary geopolitical features and the power of Saudi Arabia and the events after September 11, this country is trying to create a relationship between the great powers in its foreign policy, as well as its regional relations in this context. Saudi Arabia's orientation towards the region is a major part of which is realized in the course of and together with other main regional actors including Iran, and of course it is also affected by the instability and developments of the past years in the region. The Islamic Republic of Iran and Saudi Arabia, as two powerful and influential regions in the air area and the Persian Gulf, always have a tense and confrontational competition with each other. Their two-way relationship is the ambition of both countries to lead the Shia or Sunni world, significant oil resources and human resources from their capitals, which gives them the potential to play an active role in music as well as people. Iran is located in the east of the Arab world. For each of the religious links between Iranians and Arabs, religiously and linguistically, there are many differences and distinctions between them. Iran's neighborhood with Arab countries strengthens their vulnerability from combination and in some cases leads to alignment and in other cases to the intensification of conflict among them. Saudi Arabia is one of the most important countries, whose relations with Iran are always tense, and after the Mina incident, the relations between the two countries became gloomy. Since these activities are generally considered contradictory and calculating, it can be said that based on the constructivist theory, the lack of values, norms, rules, identity and perceptions is the main factor of their competition and non-establishment. Also, as mentioned in this article, in order to prevent tensions, policies based on convergence should be implemented, one of which is economic and overcoming Shiism in the region.

بررسی چرایی تقابل ایران و چگونگی تعامل در روابط ایران - عربستان پس از حادثه منا

سید علی اکبر حسینی شحنه^۱

چکیده

ایران و عربستان از وقوع انقلاب اسلامی تا کنون روابط پرفراز و نشیبی داشته‌اند. اگرچه سویه این روابط بیشتر به سمت تنش بوده است، اما در ادوار کوتاه‌مدتی در رفتار دو کشور تعامل و دوستی نیز دیده می‌شود. ورای تقابل ایدئولوژیک بین دو کشور که هر دو خود را در جایگاه دارالاسلام می‌بینند، مسئله‌ای که مهم جلوه می‌کند حوادث دوره‌ای است که روابط دو کشور را به سمت تیرگی سوق داده است. یکی از این حوادث، حادثه منا در سال ۱۳۹۴ در عربستان بود که تنش‌های دو کشور را به سمت بحرانی همه‌جانبه پیش برد و سایه این بحران را کماکان پس از نزدیک به یک دهه می‌توانیم شناسایی کنیم. اینکه ماهیت شکاف سیاسی بین دو کشور چیست نیاز به آسیب‌شناسی جدی دارد. ضرورت بحث و اهمیتش در این است که هر دو کشور مسلمان هستند و تعامل آن‌ها بیشتر از تقابل می‌تواند منافع مسلمانان و کشورهای اسلامی را شامل شود؛ بنابراین، هدف این مقاله ریشه‌یابی چرایی و چگونگی تنش‌های بین دو کشور پس از حادثه مناست. لذا سؤال اصلی این‌گونه مطرح شده است که چرایی تقابل ایران و چگونگی تعامل در روابط ایران - عربستان پس از حادثه منا چیست؟ یافته‌ها حاکی از آن است که چالش‌های این دو کشور پیشینه‌ای تاریخی دارد، اما از حادثه منا تا سال ۱۴۰۲ که تعامل دو کشور دوباره از سر گرفته شد، روابط این دو شکننده ارزیابی می‌شود. درخصوص چیستی این تنش‌ها در این مقاله به مشکلات تاریخی حل‌نشده، شکل تهاجمی و خطرناک‌واره بودن جمهوری اسلامی برای عربستان و حادثه منا به‌عنوان یک بحران عظیم پرداخته شده و در زمینه چگونگی تعامل نیز به تمرکز بر اقتصاد و همگرایی و البته جایگزینی رویکرد اسلامی به‌جای شیعی در سیاست خارجی اشاره شده تا بتوان بین دو کشور تعامل ایجاد کرد. این مقاله بر اساس روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات و اطلاعات عموماً مبتنی بر روش کتابخانه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: حادثه منا، عربستان، جمهوری اسلامی، اسلام.

۱. استادیار گروه معارف اسلامی، دانشگاه علوم پزشکی شهید صدوقی، یزد، ایران.
akbarhoseini493@gmail.com

۱. مقدمه

روابط ایران و عربستان و کشورهای عربی پیش از انقلاب اسلامی نیز با افت و خیزهایی همراه بود. ایران در زمان دو پادشاه پهلوی به دلیل همسایگی و گسترش سیاست خارجی خود در منطقه با کشورهای عربی ارتباط داشت. اکثر کشورهای عربی پس از پایان جنگ جهانی دوم به سمت استقلال حرکت کردند و به نظر می‌رسد کشورهای مطرح منطقه در دوران پهلوی عربستان، مصر، لیبی و عراق بودند که توانایی بازی فعال‌تری را داشتند. به طور کلی می‌توان گفت که پهلوی‌ها ایرانی بودن را به اسلامی بودن ترجیح دادند؛ زیرا خود را جانشین کوروش هخامنشی می‌دانستند و حتی در زمان رضاشاه دستور تغییر خط عربی و استفاده از فارسی داده شد. شاید در همان جهت و زاویه‌ای بود که شاهان پهلوی با اکثریت دولت‌های عربی داشتند که در اسفند ۱۳۲۸ محمدرضاشاه اسرائیل را به‌عنوان یک کشور تازه تأسیس به رسمیت شناخت. از سوی دیگر، با پیوستن فدراسیون عربی کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس به عربستان، کویت و عمان در سال ۱۹۷۰، جبهه جدیدی در حاشیه جنوبی خلیج فارس شکل گرفت. این جبهه تا زمانی که حکومت پهلوی، متحد استراتژیک آمریکا در ایران، بر سر کار بود جلوه خاصی نداشت؛ اما با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و استقرار نظام جمهوری اسلامی با آموزه‌های شیعی، این جبهه خود را بیشتر نمایان کرد. پس از پیروزی انقلاب و شروع جنگ هشت‌ساله و البته روند حمایتی کشورهای عربی و عربستان از عراق، تقابل جمهوری اسلامی با عربستان جدی‌تر شد. تا به امروز تنش‌های بسیاری در بین دو کشور بوده است که پس از چند سال، این تنش‌ها جای خود را به تعامل نسبی داده است. با این حال، شاید بتوان حادثه منا را یکی از مهم‌ترین تنش‌ها در بین دو کشور دانست که در این مقاله به آن پرداخته شده است. این مقاله از دو مبحث اصلی با عنوان چرایی تقابل و همچنین چگونگی تعامل تشکیل شده که در ذیل هر عنوان اصلی، چندین عنوان فرعی آمده است.

۲. حادثه منا

در طول زیارت سالانه حج در منا (مکه، عربستان سعودی) در تاریخ ۲ مهر سال ۱۳۹۴ ازدحام جمعیت منجر به کشته شدن بیش از ۲۰۰۰ نفر شد که بسیاری از آن‌ها خفه شدند و آن را به مرگ‌بارترین فاجعه حج در تاریخ تبدیل کرد (Gambrell & Batrawy, 2015: 1). تخمین تعداد

کشته‌شدگان متفاوت است: آسوشیتدپرس ۲۴۱۱ کشته را گزارش کرد، در حالی که خبرگزاری فرانسه ۲۲۳۶ کشته را گزارش کرد (Piggott, 2015: 1). بیشترین تعداد قربانیان از ایران و پس از آن مالی و نیجریه بود.

فاجعه منابا باعث شعله‌ور شدن تنش‌ها بین دو کشور عربستان سعودی و ایران شد که قبلاً به دلیل آشفتگی گسترده‌تر در خاورمیانه، مانند جنگ داخلی سوریه و جنگ داخلی یمن، افزایش یافته بود (Hubbard, 2015: 2). آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر جمهوری اسلامی ایران، سه روز عزای عمومی در ایران اعلام کردند. ایشان پس از این حادثه بر این موضع پافشاری کرد که دولت سعودی موظف است مسئولیت سنگین خود را در این حادثه تلخ به دوش بکشد و با رعایت قاعده انصاف به تعهدات خود عمل کند، و سوءمدیریت و اقدامات نادرست پشت این فاجعه نادیده گرفته نشود. روابط دو کشور تا هفت سال پس از این حادثه به تیرگی گرایید و تا خرداد سال ۱۴۰۲ که سفارت دو دولت در هر کدام از دو کشور دوباره برپا شد این تیرگی ادامه داشت.

۳. مبانی نظری

در حالی که در تئوری روابط بین‌الملل واقع‌گرا یا نئورئالیستی، به اصطلاح روایت اصلی اغلب درک ما از نحوه تعامل دولت‌ها را شکل می‌دهد، پژوهش‌های سازنده‌گرایانه یا سازه‌انگاری^۱ و پساساختارگرایانه بر اعمال قدرت تمرکز دارند. برخلاف برخی دیگر از رویکردها و نظریه‌های برجسته مانند واقع‌گرایی و انتخاب عقلانی، سازه‌انگاران هویت‌ها و علائق بازیگران را به صورت اجتماعی ساخته و قابل تغییر می‌دانند. هویت‌ها ثابت نیستند و نمی‌توان آن‌ها را به‌طور برون‌زا فرض کرد (Barnett, 2018: 58-99). همانند انتخاب عقلانی، ساخت‌گرایی پیش‌بینی‌های گسترده و مشخصی درباره روابط بین‌الملل انجام نمی‌دهد. این رویکرد برای مطالعه سیاست بین‌الملل است، نه یک نظریه اساسی در مورد سیاست بین‌الملل (Jckson & Sorensen, 2010: 166).

نظریه‌های اصلی رقیب سازه‌انگاری انواعی از رئالیسم، لیبرالیسم و انتخاب عقلانی است که بر ماتریالیسم (این تصور که جهان فیزیکی رفتار سیاسی را به‌تنهایی تعیین می‌کند) و فردگرایی (این تصور که واحدهای فردی را می‌توان جدا از سیستم‌های گسترده‌تر مورد مطالعه قرار داد) است. در

حالی که سایر رویکردهای برجسته قدرت را در شرایط مادی (مانند قابلیت‌های نظامی و اقتصادی) مفهوم‌سازی می‌کنند، تحلیل‌های سازنده‌گرا نیز قدرت را به‌عنوان توانایی ساختار و تشکیل ماهیت روابط اجتماعی بین بازیگران می‌دانند. تحلیل‌های سازنده‌گرا تنها زمانی می‌توانند توضیحات یا پیش‌بینی‌های اساسی ارائه دهند که بازیگران مرتبط و علایق آن‌ها و همچنین محتوای ساختارهای اجتماعی شناسایی شوند (Checkel, 2013: 222)؛ لذا در این مقاله در کنار رویکرد سازه‌انگاری، برای تقویت نظری پژوهش از نظریه همگرایی نیز بهره برده‌ایم.

در رابطه با همگرایی می‌توان به دو نکته اشاره کرد: یکی اینکه در نظریات مربوط به همگرایی توجه به اصل حاکمیت ضروری است؛ زیرا ممکن است برخی از گروه‌بندی‌های منطقه‌ای و جهانی، هویت کشورها آسیبی نیندند. دوم اینکه توجه و تمرکز این نظریه‌ها در وهله اول اروپا بود، اما به مرور زمان سعی شد نظریات جامع‌تری ارائه شود و همگرایی و تعامل کشورهای مناطق دیگر نیز در متن تحقیق برخی از پژوهشگران قرار گرفت. فرایند همگرایی هر کشور نیازمند ارتقای فناوری، جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی، حضور در بازارهای خارجی و وجود زیرساخت‌های اقتصادی و اجتماعی است. برخی همگرایی را چنین تعریف می‌کنند: «فرایندی که طی آن ملت‌ها از آرزو و قدرت هدایت مستقل سیاست خارجی و سیاست‌های داخلی عمده خود چشم‌پوشی کرده و در عوض می‌کوشند تا به اتخاذ تصمیماتی مشترک دست زده یا وظیفه تصمیم‌گیری را به نهادهای مرکزی جدید تفویض کنند و یا فرایندی که طی آن بازیگران سیاسی چندین واحد مجزا ترغیب می‌شوند تا فعالیت‌های سیاسی و انتظارات خود را به‌سوی مرکز جدیدی معطوف سازند» (Busch, 2002: 29-30).

مؤلفه‌های همگرا با نظام بین‌الملل را می‌توان به وجود عناصر واقع‌بینانه و عقل‌گرایانه در سیاست خارجی ایران، پذیرش نظم بین‌المللی، پذیرش وضع موجود و رعایت قواعد حقوق بین‌الملل خلاصه کرد. رویکرد همگرا معتقد به همکاری با سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی و رعایت قوانین و هنجارهای بین‌المللی برای تضمین منافع ملی است؛ بنابراین، لازم است دیدگاه ایجابی جایگزین دیدگاه سلبی و انزواگرایانه شود. درخصوص روابط ایران - عربستان می‌توان از نظریه‌های دیگری نیز استفاده کرد؛ اما تعمد و اصرار در استفاده از سازنده‌گرایی و همگرایی برای تصور و کشیدن رویکردی به‌منظور تعامل بین دو کشور است که می‌تواند در کنار یکدیگر در

سایه تعامل، در بالا بردن قدرت خود در منطقه کارساز افتند و تنش بین دو کشور باعث اصطکاک و البته کم شدن قدرت دو طرف می‌شود.

۴. بررسی چرایی تقابل بین دو کشور

در ذیل این مبحث سعی می‌شود ابتدا روند تاریخ معاصر در خصوص روابط دو کشور و جنس این روابط که تا چه اندازه تقابل خیز بوده مورد اشاره قرار گیرد و بعد به حادثه منا پرداخته شود.

۴-۱. تنش‌های تاریخی حل نشده

خاورمیانه تاریخی پرفراز و نشیب داشته است که در بخش اعظم این تاریخ رویارویی کشورها دیده می‌شود. ایران و عربستان نیز از جنس همین کشورها بوده‌اند. در یک تحلیل کلی می‌توان قدرت‌های خاورمیانه را در نیمه دوم قرن بیستم به دو بخش تقسیم کرد: قدرت‌های منطقه‌ای و قدرت‌های فرامنطقه‌ای. به نظر می‌رسد کشورهای ایران، عربستان و مصر را می‌توان از دوران جنگ سرد به عنوان قدرت‌های منطقه‌ای و آمریکا و شوروی را تا زمان فروپاشی قطب کمونیستی شرق، بازیگران فرامنطقه‌ای دانست. حفظ و کنترل امنیت انرژی در خلیج فارس و حفظ امنیت اسرائیل پس از سال ۱۹۸۰ دو اولویت اصلی واشنگتن در منطقه بوده است و دسترسی به منابع انرژی و ایجاد رابطه ایدئولوژیک را، علاوه بر فروش سلاح به کشورهای خاورمیانه، می‌توان اولویت‌های اتحاد جماهیر شوروی سابق به حساب آورد. همچنین می‌توان بازیگران اصلی در صحنه خاورمیانه را به لحاظ ساختاری به سه مجموعه کلی تقسیم بندی کرد که در چهار سطح عمده «همکاری، تقابل، رقابت و ائتلاف» در حال تعامل با یکدیگرند (امینی، ۱۳۹۳: ۸۷).

نگاهی کلی به تاریخ سیاسی کشورهای منطقه خاورمیانه، حداقل در قرن بیستم، نشان از توجه قدرت‌های بزرگ به تغییرات حاکمیت دولت‌ها دارد. خاورمیانه پس از جنگ جهانی دوم و جنگ‌های مختلف، محل تغییرات مستمر حکومت‌های مختلف بوده است. از جنگ بین اعراب و اسرائیل تا سقوط رژیم سنوسی و ظهور قذافی، از امضای معاهده کمپ‌دیوید و ترور انور سادات تا ظهور مبارک، از کودتای چپ‌گرای عراقی عبدالکریم قاسم در سال ۱۹۵۸ تا به قدرت رسیدن صدام در سال ۱۹۷۹ (۱۳۵۷) و همچنین انقلاب ایران در همان سال و ظهور جمهوری اسلامی ایران، همه نشان از منطقه‌ای پرتنش دارد و البته این منطقه بود که جنگ خونین هشت‌ساله ایران و عراق (۱۳۵۹-۱۳۶۷) را متولد کرد.

درخصوص تنش‌های دو کشور ایران و عربستان از زمان رضاشاه تا انقلاب اسلامی، به مصادیقی می‌توان برخورد که نشان می‌دهد حواث مشابه حادثه منا قبلاً نیز باعث تیره شدن روابط دو کشور شده است. به نظر می‌رسد در دوران دو پادشاه پهلوی، رابطه با عربستان به‌عنوان یکی از کشورهای برجسته عربی آن زمان، بیشتر شکل و رویه مذهبی داشته و این نگرش به دلیل پذیرش حج از سوی ایرانیان بوده است. این موضوع به‌حدی اهمیت یافت که ایران در سال ۱۳۱۵ هجری شمسی تصمیم به تعطیلی سفارت خود در حجاز و نجد گرفت؛ زیرا یکی از مشکلاتی که در آن زمان بین ایران و عربستان وجود داشت برخورد بد و هابی‌ها با حجاج اعزامی از ایران بود. این مسئله به آن معناست که در روابط دو کشور، هویت و ملیت برای دولت‌ها از اهمیتی شایان برخوردار بود. تنش‌های هویتی تا چند سال در زمان رضاشاه طول کشید و به پهلوی دوم رسید، تا آنجا که در سال ۱۳۲۰ حکومت ایران ممنوعیت رفتن ایرانیان به حج را اعلام کرد. این روند ادامه داشت تا اینکه «در سال ۱۳۲۲ حادثه‌ای رخ داد که منجر به قطع رابطه سیاسی دو کشور ایران و عربستان شد و آن اعدام^۱ یک زائر ایرانی به نام ابوطالب یزدی (از مردم اردکان یزد) بود» (پیری اردکانی، ۱۳۷۴: ۶۸).

ذکر این نکته مهم است؛ زیرا یکی از دلایل تنش بعد از حادثه منا در روابط دو کشور با گذشت حدود دو قرن پس از اعدام ابوطالب یزدی نیز برخورد ناشایست طرف عربستانی با مردم ایران بود. روابط ایران - عربستان پس از این حادثه تا حدود چهار سال در سایه بدبینی و خصومت تعریف می‌شود و پس از آن نیز رگه‌های تقابل درونی را می‌توان مشاهده کرد. به هر صورت، تا سال ۱۳۴۷ این روابط به شکل سینوسی ادامه داشت؛ اما از سال ۱۳۴۷ که پادشاه عربستان سعودی از امیر بحرین به‌عنوان رئیس یک کشور استقبال کرد و بحرین در آن زمان بخشی از ایران محسوب می‌شد، روابط دوباره تیره شد. البته این تاریکی با جدایی بحرین از ایران شکل رادیکال‌تری گرفت. اگرچه بعدها تلاش‌هایی برای نزدیکی روابط صورت گرفت، اما نمود بیرونی آن را چندان نمی‌توان دید.

۱. یکی از علل این ماجرا تهمت به شیعیان بود که از زمان صفویه در میان برخی از اهل سنت رواج داشت. قرن‌ها این شایعه تبلیغاتی از زمان دشمنی صفویان و عثمانی‌ها وجود داشت که شیعیان ایرانی برای آلوده کردن کعبه به حج می‌آیند. افراد زیادی به‌خاطر این اتهام کشته یا تهدید به کشته شدن شدند. این داستان تأثیر بسیار بدی بر ایرانیان گذاشت و مدت‌ها در ایران روایت می‌شد.

بعد از انقلاب نیز عربستان، چنان که در سطور بعد آمده، رویکردی آشتی‌ناپذیر را پی گرفت و حتی در جنگ هشت‌ساله جانب عراق را گرفت. به طور کلی می‌توان گفت که غیر از دو دوره ریاست جمهوری هاشمی رفسنجانی و محمد خاتمی که کم‌تنش‌ترین ادوار در سده اخیر در مقابل عربستان بوده است، در باقی ادوار تنش بیش از تعامل خود را نشان داده است. در واقع تنش بین دو کشور مسائل مختلفی را دربرگرفته است که به‌عنوان مثال، یکی از این مسائل پرونده هسته‌ای ایران بوده است. چه اینکه یکی دیگر از رویدادهای مهم در رابطه ایران و عربستان برنامه هسته‌ای بود. با وجود نگرانی عربستان در مورد برنامه هسته‌ای ایران، روابط دو کشور تا زمان روی کار آمدن محمود احمدی‌نژاد همچنان خوب بود؛ اما پس از ریاست جمهوری احمدی‌نژاد، روابط سیاسی دو کشور تحت تأثیر رویدادهای منطقه‌ای و رقابت‌های سیاسی و برخی اظهارات رئیس‌جمهور قرار گرفت. محمود احمدی‌نژاد چندین بار به عربستان سفر کرد اما در نهایت این سفرهای بی‌پاسخ هیچ ثمری برای بهبود روابط دو کشور نداشت (منصوری مقدم و اسمعیلی، ۱۳۹۰: ۲۸۴-۲۸۶). در دی ماه ۱۳۸۸، به‌دنبال اختلاف نظر مقامات سعودی و ایران در مورد برخورد با زائران، ایران اعزام زائران به عمره را متوقف کرد. پس از آن با تحولات منطقه که به «بهار عربی» معروف شد، تحولاتی در میان شیعیان بحرین علیه حکومت این کشور به وجود آمد که عربستان سعودی آن را به ایران نسبت داد و این کشور را به «تحریک شیعیان» متهم کرد. البته ایران همواره این اتهام را رد کرده است. با این حال، در مهرماه ۱۳۹۰، ایران به «تلاش برای ترور سفیر عربستان در واشنگتن» متهم شد. آمریکا اعلام کرد که طرح نیروی قدس سپاه پاسداران ایران برای ترور عادل الجبیر، سفیر عربستان سعودی در واشنگتن را خنثی کرده است. در این رابطه یک ایرانی مقیم و شهروند آمریکایی زندانی شد.

در فروردین ۱۳۹۴ انتشار گزارش‌هایی مبنی بر تعرض به دو نوجوان ایرانی در فرودگاه جدّه عربستان خشم ایرانیان را برانگیخت. برخی مقابل سفارت عربستان در تهران تجمع کردند و برخی خواستار توقف اعزام زائران به حج شدند. اگرچه پس از حملات هوایی عربستان به یمن و کُند شدن روند صدور روادید توسط دولت سعودی برای مدت طولانی، روابط دو کشور تیره‌تر شده بود، اما تجاوز به دو نوجوان ایرانی باعث شد مقامات ایرانی اعلام کنند که اعزام زائران به حج را متوقف می‌کنند؛ اگرچه در همین سال حادثه منا رخ داد و عملاً روابط دو کشور به اغما رفت. ذکر برخی مصادیق مهم تاریخی در سطور بالا به‌وضوح نشان می‌دهد که روابط دو کشور زیر

سایه بسیاری از مسائل حل نشده تاریخی قرار دارد که تعامل دو کشور را مدام به تعویق انداخته است و باید فرصتی برای حل این چالش‌ها از طرف دو کشور در نظر گرفته شود. با وجود این به نظر می‌رسد که مهم‌ترین عامل تقابل عربستان و ایران، به‌نوعی در تعریف متفاوت طرف عربستانی از انقلاب اسلامی قابل تحلیل باشد.

۴-۲. انقلاب اسلامی خطری در مقابل مشروعیت و رهبری منطقه

اگرچه روابط ایران با عربستان در زمان پهلوی را نمی‌توان به‌عنوان روابط مستحکم در نظر گرفت، اما بی‌شک وقوع انقلاب اسلامی باعث نوعی بدبینی سیاسی نسبت به رژیم جدید در ایران از طرف اعراب به رهبری عربستان شد که بخش اعظمی از تنش‌های دو کشور را باید در همین بدبینی جست‌وجو کرد. یکی از عواملی که باعث افزایش نگرانی اعراب در مورد ایران شد انقلاب اسلامی بود که تقریباً همه کشورهای عربی دارای حکومت‌های موروثی بودند و از آن احساس خطر می‌کردند. از این‌رو، به‌رغم تلاش‌های فراوان ایران برای نزدیک شدن به اعراب تحت لوای امت واحده اسلامی و خروج ایران از جرگه کشورهای حامی اسرائیل و پیوستن به کشورهای حامی فلسطین، چنین اقبال متقابلی در منطقه عربی کمتر مشاهده شد. از طرف دیگر، جمهوری اسلامی ایران بعد از انقلاب اسلامی شناسه‌هایی مانند نه غربی و نه شرقی، فقط جمهوری اسلامی را مطرح کرد و در ابتدای جنگ، شعار «جنگ جنگ»، تا پایان فتنه در جهان را به‌عنوان راهبرد و وظیفه جهادی خود عنوان کرد که این نگرش نیز شکاف سیاسی را بیشتر کرد. البته به نظر می‌رسد سیاست خارجی ایران را می‌توان در این مرحله با عنوانی چون آرمان‌گرایی تفسیر کرد که پس از تحول جهانی بر اساس آموزه‌های اسلام شیعی در منطقه و جهان پدید آمد. دو مورد بالا در عربستان و کشورهای عربی تهدیدی جدی به حساب می‌آمد؛ به‌طوری که یکی از دلایل تشکیل شورای همکاری خلیج فارس به رهبری عربستان، اتحاد اعراب علیه ایران شیعی بود. شورای همکاری خلیج فارس به‌عنوان یک سازمان منطقه‌ای در خلیج فارس که متشکل از شش کشور عربی منطقه شامل عربستان سعودی، کویت، عمان، امارات متحده عربی، قطر و بحرین بود در سال ۱۳۶۰، یعنی هشت ماه پس از جنگ ایران و عراق، توسط شش کشور مذکور تأسیس شد (قاسمی نراقی، ۱۳۷۸: ۱۵۳-۱۵۹).

ذکر این نکته لازم است که با وقوع انقلاب اسلامی، صدام حسین رهبر حزب بعث عراق نیز مسئله دیگر در ملاحظات و مسائل منطقه خاورمیانه بود که همزمان با وقوع انقلاب بر کرسی

ریاست این کشور نشست و بر تغییر موازنه قوا در منطقه نیز تأکید داشت. کشوری که جمعیتش رو به افزایش بود و اقتصادش رو به پیشرفت بود. همچنین نیروی نظامی آن روزبه‌روز تقویت می‌شد؛ به طوری که دو دولت نوظهور در مقابل هم قرار گرفتند که هر کدام مدعی رهبری جهان اسلام و اقتدار در منطقه بودند. این تنش‌ها تنها وابسته به روابط حکومت اسلامی ایران و عربستان سعودی نبود و اکثر کشورهای عربی با رفتار و ماهیت جمهوری اسلامی که تشیع را ترویج می‌کرد مخالف بودند. در واقع، فارغ از اینکه دو طرف ایرانی و عراقی برای تثبیت قدرت خود به نوعی عواقب جنگ را می‌پذیرفتند، عربستان و کشورهای عربی نیز برای تضعیف اول جمهوری اسلامی و بعد مدیریت قدرت نوظهور صدام در مقابل خود جنگ هشت‌ساله را به نفع خود می‌دانستند. به نظر می‌رسد سقوط رژیم شاه که ژاندارمری منطقه را بر عهده داشت و به دنبال آن، ظهور جمهوری اسلامی ایران که شعارهای عدالت‌خواهی و استقلال‌سرمی‌داد، یکی از عوامل حرکت به سوی این هدف محسوب می‌شد و در این میان جنگ ایران و عراق نیز عربستان را به فکر رهبری منطقه انداخت؛ آن‌گونه که در مقدمه اساس‌نامه شورای همکاری خلیج فارس، از ارزش‌های مشترک، تشابهات نظام‌های سیاسی، اشتراکات دینی و سرنوشت مشترک دولت‌های عرب خلیج فارس بیان شده است و هدف‌های شورای همکاری طبق اساس‌نامه این شورا موارد زیر اعلام شده که عبارت است از: توسعه همکاری بین کشورهای عضو، ایجاد هماهنگی در سیاست‌های اقتصادی، مالی، تجاری، آموزشی و قانون‌گذاری، تشویق پیشرفت‌های علمی و فنی در میان کشورهای عضو و مواردی دیگر... (سیف‌زاده و روشندل، ۱۳۸۲: ۱۴۷-۱۴۸).

در حالی که در سال ۱۳۶۰ دکتربین دفاعی اعلام شده از سوی شورای همکاری به گونه‌ای بود که مسئولیت امنیت خلیج فارس بر عهده کشورهای منطقه اعلان شد و نظر بر این بود که منطقه باید از درگیری‌های بین‌المللی و حضور ناوگان‌ها و پایگاه‌های نظامی خارجی به دور باشد. با وجود این، تحولاتی که در جنگ ایران و عراق و به دنبال آن پیروزی ایران رخ داد، دکتربین دفاعی کشورهای عضو را تغییر داد؛ به طوری که در سال ۱۳۶۵ حضور قدرت‌های خارجی در منطقه مشروع تلقی شد. این خود می‌تواند حاکی از جهت‌گیری هویتی و ریشه‌دار شدن اعراب در برابر رژیم هویتی جدید ایران باشد. سیاست خارجی این شورا نشان می‌دهد که این شورا همواره موضعی غیردوستانه در قبال ایران داشت؛ به گونه‌ای که «بی‌وقفه از عراق در جنگ ایران و عراق حمایت کرد و بنادر کویت و جزایر استراتژیک «بویان» را عملاً در اختیار عراق قرار داد. همچنین

عربستان سعودی و کویت بخشی از هزینه‌های تسلیحاتی عراق را تأمین کردند» (موسی‌زاده، ۱۴۰۱: ۳۳۲-۳۳۴). بر این مبنای تعریف و مواضع عربستان سعودی از انقلاب اسلامی یکی از مهمترین موانع تعامل دو کشور در نظر گرفته می‌شود که البته بخشی از فترت هفت‌ساله شکاف سیاسی و ارتباط بین دو کشور را از بعد از حادثه منا تا سال ۱۴۰۲ می‌توان در همین رویکرد خلاصه کرد. در ذیل به ابعاد حادثه منا پرداخته شده است.

۴-۳. حادثه منا و خشم عمومی

حادثه منا را می‌توان به‌عنوان نقطه فوران خشم عمومی حاکمیت و مردم ایران به اعراب و خاصه عربستان نامید. همان‌طور که بیان شد، مسائل زیاد و حوادث بسیاری در روابط ایران - عربستان در طول دهه‌های اخیر وجود داشته که کمتر پاسخی جدی از طرف حاکمیت داده شده است. این در حالی است که در حادثه منا بالاترین قدرت جمهوری اسلامی، یعنی رهبر آن آیت‌الله خامنه‌ای و پس از او رئیس‌جمهور و دیگر مقامات، و رای پاسخ‌دهی، به‌نوعی به تهدید عربستان نیز پرداختند. در این زمان، دولت و رهبران مذهبی ایران که حداقل ۴۶۴ شهروند را در فاجعه منا از دست دادند، به‌شدت از عربستان سعودی انتقاد کردند (D. J, 2015: 1)؛ تا جایی که رهبران عربستان سعودی به‌نوبه خود ادعا کرده که ایران در تلاش است از یک فاجعه برای اهداف سیاسی سوءاستفاده کند (Pizzi, 2015: 1).

بلافاصله پس از حادثه منا، هم رهبر ایران، آیت‌الله خامنه‌ای، و هم رئیس‌جمهور وقت ایران، حسن روحانی، سخنان تندی علیه دولت سعودی بیان کردند و عربستان سعودی را مسئول این فاجعه دانستند. روحانی اظهار کرد که حادثه منا می‌تواند نتیجه انتقال بهترین نیروهای دولت سعودی به یمن و واگذاری کنترل جمعیت حج به سربازان کم‌تجربه باشد (al-Hatlani, 2015: 1)؛ در حالی که ابراهیم رئیسی، دادستان وقت ایران، مدعی شد که فاجعه ناشی از بستن جاده‌ای توسط مقامات سعودی به‌منظور باز کردن مسیر برای کاروان سعودی بوده است و خاندان آل‌سعود باید طبق قوانین بین‌المللی مسئول شناخته شود (Dareni, 2015: 1). کارشناسان حقوقی ایرانی بعداً به این نتیجه رسیدند که ایران نمی‌تواند چنین پرونده‌ای را به‌دلیل مسائل صلاحیتی در دیوان بین‌المللی دادگستری یا دیوان کیفری بین‌المللی مطرح کند (Sepahvand, 2015: 1). مقامات ایرانی همچنین عربستان سعودی را به ربودن دیپلمات ایرانی، غضنفر رکن‌آبادی که در مراسم حج

مفقود شد متهم کردند تا اینکه سرانجام جسد وی در ۲۵ نوامبر ۲۰۱۵ شناسایی شد (Erdbrink, 2015: 2).

در ۲۴ نوامبر ۲۰۱۵، ایران اعلام کرد که کمیته حقیقت‌یاب خود را برای بررسی این فاجعه تشکیل می‌دهد. ایران ادعا می‌کند که تلفات این فاجعه از آنچه گزارش شده بسیار بیشتر است و بین ۴۷۰۰ تا ۷۵۰۰ زائر در واقع جان باخته‌اند (M. D, 2015: 2). در ۴ ژانویه ۲۰۱۶، سخنگوی وقت دولت ایران، محمدباقر نوبخت، اظهار داشت که ایران شرکت اتباع خود در حج عمره مکه را به حالت تعلیق درمی‌آورد؛ زیرا «شرایط ایمنی برای زائران تضمین نمی‌شود» (Kottasova, 2016).

در بجهوه وخامت روابط دیپلماتیک و پس از ماه‌ها مذاکره در مورد الزامات ویزا و تدارکات ایمنی، ایران در ماه مه ۲۰۱۶ شرکت در مراسم حج آتی را که برای سپتامبر ۲۰۱۶ برنامه‌ریزی شده بود به حالت تعلیق درآورد. ایران پیش از این در مراسم حج ۱۹۸۸ و ۱۹۸۹، پس از کشته شدن ۴۰۰ زائر ایرانی توسط نیروهای امنیتی سعودی، شرکت در حج را به حالت تعلیق درآورده بود (Ahmed, 2015). با این حال، از آنجا که در سیاست، رویکرد صفر و صدی باعث از بین رفتن منافع ملی می‌شود، هردو کشور چند سال پس از حادثه منا در تلاش برای پی گرفتن روابط خود شدند تا تقابل بیشتر موجب خسارت بیشتر به منافع ملی دو کشور نشود؛ لذا از خرداد ۱۴۰۲ سفارت‌هایشان را دوباره به روی هم بازگشایی کردند.

۵. چگونگی تعامل بین دو کشور

به نظر می‌رسد که عربستان سعودی در مقایسه با سایر کشورهای عربی حوزه خلیج فارس، در عرصه سیاست خارجی و تعامل با قدرت‌های بزرگ رویکردی مستقل‌تر را دنبال می‌کند که به دیدگاه‌های ایران در خصوص محدود نمودن نقش آفرینی قدرت‌های فرامنطقه‌ای در خلیج فارس نزدیکی بیشتری دارد. این امر در تلاش سعودی‌ها برای تقویت همگرایی درونی شورای همکاری خلیج فارس و در اولویت قرار دادن روابط گروهی با سایر بازیگران نسبت به روابط دو جانبه بیشتر آشکار است. رویکرد فوق از ویژگی‌های ژئوپلیتیک و قدرت عربستان و همچنین حوادث بعد از ۱۱ سپتامبر ناشی می‌شود و این کشور سعی می‌کند تا در سیاست خارجی خود بین قدرت‌های بزرگ توازن ایجاد کند. همچنین روابط منطقه‌ای خود را در این چارچوب لحاظ می‌کند. گرایش عربستان به ثبات منطقه‌ای که بخش عمده‌ای از آن در جریان تعامل و هم فکری با سایر بازیگران

اصلی منطقه‌ای از جمله ایران محقق می‌شود و البته از بی‌ثباتی‌ها و تحولات متغیر سال‌های گذشته در منطقه نیز تأثیرپذیر است. از سوی دیگر، در سطح منطقه، عربستان سعودی نگران افزایش نقش ایران در افغانستان، لبنان، فلسطین و به‌ویژه عراق و سوریه است. تحولات چند سال گذشته در منطقه که باعث افزایش نفوذ جمهوری اسلامی و شیعیان شد، عربستان سعودی را نگران کاهش نقش و نفوذ خود در منطقه کرده است. این نگرانی‌های اخیر در کنار حساسیت‌ها و بدگمانی‌های همیشگی عربستان نسبت به ایران واکنش‌هایی را از سوی ریاض در جهت تغییر معادلات در منطقه برانگیخته است.

۱-۵. چرخش از تهدید امنیتی به روابط اقتصادی

برای بسیاری در ایران، عربستان سعودی یک سیاست امنیتی منطقه‌ای ائتلاف‌سازی را تا حدی برای مهار نفوذ ایران در خلیج فارس و خاورمیانه دنبال می‌کند؛ این کار را با به حداکثر رساندن ظرفیت‌های نظامی و مالی عربستان برای تبدیل آن‌ها به نفوذ و اعمال قدرت بر دیگر کشورهای عربی و مسلمانی که مایل به پیوستن به ترتیبات امنیت جمعی به رهبری عربستان هستند انجام می‌دهد. در نتیجه تهران می‌ترسد که ریاض با جدا شدن از سیاست خارجی سنتی خود، تهدید ایران را بزرگ‌تر از آنچه ممکن است باشد جلوه دهد تا به عربستان سعودی اجازه دهد ائتلاف‌های قوی‌تری در منطقه بسازد. ایران و عربستان بارها یکدیگر را تهدید کرده‌اند و مهم‌ترین تهدید از جانب ایران را می‌توان به پاسخگویی به عربستان بعد از حادثه منا در نظر گرفت. در این میان به نظر می‌رسد که علی‌رغم تقابل بیانی ملک سلمان، ولی‌عهد جوان سعودی، به دلیل همین جوانی می‌توان با او و ساختار جدید قدرت روابط آسان‌تری داشت تا با تیم کهنسال و قدیمی. عربستان سعودی در زمان ملک سلمان سیاست خارجی قاطع‌تری را اتخاذ کرده است، به‌ویژه در مداخله این کشور در یمن در سال ۲۰۱۵ و دخالت آن در لبنان در سال ۲۰۱۷. این امر با انتصاب محمد بن سلمان به‌عنوان ولی‌عهد در ژوئن ۲۰۱۷ ادامه یافت. (Hubbard, 2018: 2). لفاظی‌های پوپولیستی و ضدایرانی در زمان عدم اطمینان در مورد پیامدهای احتمالی تثبیت قدرت محمد بن سلمان بیان می‌شود و او از این رقابت به‌عنوان ابزاری برای تقویت ناسیونالیسم سعودی با وجود چالش‌های داخلی این کشور استفاده کرده است (Al-Rasheed, 2018: 1). واقعیت این است که در سال‌های پس از حادثه منا، حوادث مکرری در بین دو طرف موجب دور شدن آن‌ها از تعامل سازنده شده

است، از اعدام شیخ نمر تا قتل خاشقچی. همچنین در سال ۲۰۱۹ این تنش‌ها به شکل دیگر بالا گرفت تا بر پیچیدگی تعامل دو کشور دست بگذارد.

تنش‌های نظامی بین ایران و ایالات متحده در سال ۲۰۱۹ و در بجهت برخی رویارویی‌ها شامل ایالات متحده، ایران و عربستان سعودی تشدید شد. حملات به تانکرهای نفت در خلیج عمان در ماه مه و ژوئن انجام شد (El Gamal & Sharifedin, 2019: 1). در پی افزایش تنش‌ها، محمدجواد ظریف، وزیر وقت امور خارجه اظهار داشت که ایران به دنبال روابط خوب با عربستان سعودی، امارات متحده عربی و متحدان آن‌هاست و از آن‌ها خواست به اختلاف خود با قطر پایان دهند (Gambrell, 2019: 1). با این حال، در سپتامبر ۲۰۱۹ حمله پهبادی به تأسیسات فراوری نفت آرامکو عربستان در بقیق و میدان نفتی خریص در استان شرقی عربستان سعودی انجام شد. این حمله نیمی از عرضه نفت عربستان را از بین برد. اگرچه شورشیان حوثی در یمن مسئولیت آن را بر عهده گرفتند، وزیر وقت امور خارجه ایالات متحده، مایک پمپئو^۱ گفت که ایران پشت این حمله بوده است، اتهامی که ایران آن را رد کرد. در این حین، عربستان سعودی و ایالات متحده در حال بررسی این موضوع بودند که آیا این حملات شامل موشک‌های کروز شلیک شده از ایران یا عراق بوده است یا خیر. در این میان، مقامات ایالات متحده قبلاً به این نتیجه رسیده بودند که حمله به خط لوله شرق به غرب توسط شبه‌نظامیان مورد حمایت ایران در جنوب عراق انجام شد، علی‌رغم اینکه شورشیان حوثی نیز مسئولیت آن را بر عهده گرفتند (Nissenbaum et al, 2019: 2).

با توجه به اینکه یک واحد سیاسی برای بقای خود نیاز به همگرایی منطقی بین اجزای تشکیل‌دهنده خود دارد، دولت‌های خاورمیانه برای مقاومت در برابر واگرایی تحمیل شده توسط دولت‌های خارجی به یکدیگر نیاز دارند. این امر منجر به همگرایی منطقه‌ای میان برخی بازیگران منطقه‌ای، به‌عنوان مثال ایران و عربستان، با وجود نداشتن زبان، فرهنگ و نژاد یکسان شده است. تنش‌های بین دو کشور و تهدید یکدیگر راه را برای تعاملی سازنده مسدود کرده است (زمانیان دهکردی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۲۱). بر این اساس، به نظر می‌رسد که منشأ این تنش‌ها با توجه به مصادیق بالا دخالت هر دو کشور در مسائل مشترکی است که در منطقه در حال وقوع است، از بهار عربی تا سوریه و بشار اسد از مسائلی هستند که دو کشور را در مقابل یکدیگر قرار داده است که البته همان‌طور که در سطور پیش نیز آمد، ریشه این تقابل، تاریخی است و نمی‌توان به راحتی آن را

ریشه کن کرد؛ اما به نظر می‌رسد می‌توان مسیر آن را تغییر داد. عربستان نشان داده که کشور متمایل به اقتصاد قوی است و به همین دلیل در سال‌های اخیر همزمان با رونمایی از قدرت پشت پرده بن‌سلمان، این کشور بارها اعلام کرده است که تمایل به گسترش اقتصاد خود و رای فروش نفت دارد و ایران نیز می‌تواند با تمسک به این سیاست در زمینه فناوری و اقتصاد دانش‌بنیان با عربستان مشارکت داشته باشد.

وجود منابع غنی انرژی و ذخایر عظیم زیرزمینی، دارا بودن دو تنگه بسیار مهم و حیاتی (هرمز و باب‌المندب)، قرار گرفتن در مسیر ترانزیتی حمل‌ونقل کالا، اتصال به آب‌های گرم، همگی نشان از اهمیت استراتژیک ایران و عربستان دارد. با مقایسه منابع و امکانات کنونی دو کشور با امکانات آتی آن‌ها در صورت تحقق روابط پایدار و متقابل، اهمیت دو کشور برای یکدیگر روشن خواهد شد و توجه به آن می‌تواند دو کشور را در مواجهه با شرایط منحصر به فرد یاری رساند. همچنین در سایه این تعامل، افزایش و تثبیت قیمت نفت در بازارهای جهانی با همکاری و تلاش مشترک ایران و عربستان به‌عنوان تولیدکنندگان و صادرکنندگان عمده نفت اوپک در بازارهای جهانی که به‌نوعی متأثر از بهبود روابط دو کشور است می‌تواند شکل بگیرد.

۲-۵. جایگزینی هنجارهای اسلامی به‌جای شیعی

در برابر هرگونه روند تغییر در روابط ایران و عربستان سعودی، هنجارهای ملی، گسل‌ها و ذهنیت‌های دیرینه فرهنگی-تاریخی و شرایط نظام جهانی به‌عنوان هنجارهای موجود، در برابر تغییر مقاومت می‌کنند. در این راستا باید گفت که اگرچه روابط ایران با هریک از کشورهای عربی به‌ویژه عربستان سعودی عمدتاً واقع‌بینانه و در چارچوب دولت-ملت شکل گرفته است، اما درک کلی از جهان عرب مبتنی بر هویت نیز وجود دارد. گویی یک نمای هویتی و همچنین گروهی به نام عرب وجود دارد که کمتر می‌تواند با ایرانی مسلمان شیعی ارتباط بگیرد. بر همین اساس، ایران اگرچه دارای اشتراکات فرهنگی و ایدئولوژیک و منافع مشترک اقتصادی با کشورهای عربی است، اما در برخی جهات به‌ویژه پیشینه تاریخی، با اعراب تفاوت‌هایی دارد. دیدگاه سازه‌انگاری چشم‌اندازی از سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران ترسیم می‌کند. این تلقی سازنده‌گرایانه از جایگاه و تأثیر هنجارهای دینی امروزه به‌ویژه جایگاه ایدئولوژیک ایران را در بعد بیرونی به‌ویژه در سطح افکار عمومی منطقه و الگوی جنبش‌های اسلام‌گرا تبیین می‌کند. در یک کلام، صفت «اسلامی» جمهوری اسلامی ایران نماینده مجموعه هنجارها و ارزش‌هایی

است که منافع، اهداف و نحوه هدایت سیاست خارجی را تعیین می‌کند. بر این اساس الگوی دوستی و دشمنی در منطق سیاست خارجی جمهوری اسلامی مبتنی بر دوستی با ملت‌های مسلمان و مستضعفان و مخالفت با نظام سلطه است. این الگوی دوستی و دشمنی برخاسته از مبانی هویت اسلامی، جهت‌گیری راهبردی خاصی را نیز در سیاست خارجی ایران مشخص می‌کند که مبتنی بر آن است. همچنین روایت فوق دال بر همگرایی اسلامی امنیت درون‌زای منطقه‌ای و مخالفت با دخالت قدرت‌های جهانی است. از سوی دیگر به نظر می‌رسد الگوی هنجاری-هویتی تعیین‌کننده سیاست خارجی برخی از کشورهای منطقه مانند عربستان سعودی، جمهوری اسلامی را به‌عنوان دشمن معرفی می‌کند و در واقع مخالف هرگونه تغییر در روابط ایران و کشورهای عربی منطقه. گسل‌ها و ذهنیت‌های دیرینه تاریخی-فرهنگی و شرایط نظام جهانی به‌عنوان هنجارهای موجود در برابر تغییر مقاومت می‌کند (Mabon, 2017: 38).

این تقابل راهبردی که خود را در قالب رقابت ژئوپلیتیکی برای برتری منطقه‌ای نشان می‌دهد، بدون شک دو منشأ دارد: تقسیمات تاریخی دیرینه و نظام بین‌المللی غرب‌محور. از یک سو، ایران و کشوری مانند عربستان سعودی همواره در دو سوی شکاف ایرانی-عربی و شیعه و سنی قرار داشته‌اند. از سوی دیگر با وقوع انقلاب اسلامی در ایران شکاف هویتی دیگری ایجاد شد که بر اساس آن ایران نیروی انقلابی متحول‌کننده وضع موجود و حامی ملت‌های منطقه از سوی دیگر به شمار می‌رفت. در این عرصه، عربستان سعودی همراه سایر پادشاهی‌های سلسله‌ای در خلیج فارس به‌عنوان یک نیروی ضدانقلاب مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، رقابت ایدئولوژیک بین این دو کشور حول محور موضوعاتی مانند رقابت بر سر اصالت و مشروعیت اسلامی، تضادهای اسلام شیعه و اسلام سنی-وهابی در عربستان سعودی (و عدم تمایل تاریخی این کشور به پذیرش اسلام شیعه) است. از این منظر، ایران بر اساس فرقه‌گرایی شیعی و احیای امپراتوری صفوی به دنبال منافع خود است نه منافع امت اسلامی و همین مسئله تعامل دو کشور را به تعویق می‌اندازد. با تحلیلی که در چارچوب سازه‌گرایی داشتیم، می‌توان به ترس اعراب منطقه از قدرت هویت شیعی و گسترش آن در منطقه رسید. همچنان‌که اعراب می‌ترسند جمهوری اسلامی با نفوذ خود در برخی کشورهای منطقه، نفوذ آن‌ها را به خطر بیندازد و جمهوری اسلامی بیش از تأکید بر مسائل امنیتی، باید برای تعامل بر مسائل هنجاری تأکید کند و بیش از شیعی‌گری اسلام‌گرایی را مدنظر قرار دهد تا تقابل و ترس از خطر شیعی از طرف عربستان تقلیل یابد.

درخصوص تغییر نگرش عربستان و ایران نسبت به یکدیگر می‌توان گفت ماهیت و ساختار روابط دیپلماتیک ایران و عربستان آخرین عنصری خواهد بود که تغییر خواهد کرد و تغییر ساختار آن نیز مستلزم تصویب زمان و تلاش هردو طرف است؛ بنابراین، برای دستیابی به هدف پیشرفت استراتژیک در روند تعامل ایران و عربستان، هردو کشور باید موضع خود را تغییر دهند و تمایل به ایجاد تغییرات در برخی روش‌ها داشته باشند. ایران به‌عنوان یک قدرت قوی منطقه‌ای، در این دوره از گذار پرتنش در سیاست جهانی و تحولات خاورمیانه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. ایران با گستردگی سرزمین و موقعیت جغرافیایی منحصر به فرد در مسیر خط ترانزیتی شرق به غرب، از قدیم‌الایام همواره از موقعیت مسلط در منطقه خود و فراتر از آن برخوردار بوده است. عربستان سعودی نیز متحدان خود را در منطقه دارد و بازیگری تأثیرگذار در منطقه است.

در حال حاضر عربستان و ایران اقدامات تلافی‌جویانه گسترده‌ای را علیه یکدیگر در یمن و سوریه انجام می‌دهند که تحریک‌آمیز تلقی نمی‌شود. یکی از مهم‌ترین احتمالات، اصرار تهران و ریاض در مذاکرات صلح سوریه بر موضعی است که طرف مقابل آن را نمی‌پذیرد. مهم‌ترین مورد سیاست خارجی عربستان سعودی در سال‌های اخیر سوریه بود و همه تلاش‌های این کشور برای دستیابی به هدف اصلی که برکناری بشار اسد، رئیس‌جمهور سوریه بود ناکام ماند. آنچه در تعامل و نزدیکی دو کشور می‌تواند بسیار تأثیرگذار باشد عدم تمرکز بر تفاوت‌های مذهبی است. چه اینکه ایران و عربستان بزرگ‌ترین نقطه اشتراک را دارند که دین اسلام است و باید بیش از تنش‌آفرینی بر صلح و همگرایی تأکید کنند. روشن است که عرصه سیاست خارجی بسیار پیچیده است و با ابراز صلح‌گرایی از جانب رهبران سیاسی دو کشور، هیچ‌گاه صلح برقرار نمی‌شود. چه اینکه در حادثه منا نیز به‌خوبی دیده شد که تا چه اندازه روابط دو کشور شکننده است که طرف عربستانی حاضر به همکاری گسترده با ایران در زمینه پرونده این حادثه نشد و طرف ایرانی نیز رو به تهدید آورد؛ در حالی که دو طرف ورای تنش‌های تاریخی می‌توانستند در چارچوب نهادهای بین‌المللی و یا نشست منطقه‌ای با کشورهای منطقه، بحران به‌وجودآمده را مدیریت کنند. این در حالی بود که دو طرف اراده‌ای برای حل بحران از خود نشان ندادند و تاریخ پرتنش را بر زمان حاضر و دیپلماسی رو در رو برای حل این معضل اولویت دادند. در اینجا البته نباید ناگفته گذاشت که در خرداد ۱۴۰۲ نوعی نرمش بین دو کشور شکل گرفت که موجب بازگشایی سفارت‌خانه‌های

دو دولت شد و روابط دیپلماتیک دوباره از سر گرفته شد. این نرمش و تعامل دوباره را می‌توان در قالب نوعی منطق دوطرفه در نظر گرفت که در دستگاه دیپلماسی دو کشور خود را نمایان کرد.

۶. نتیجه‌گیری

جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی به‌عنوان دو قدرت منطقه‌ای و تأثیرگذار در منطقه خاورمیانه و خلیج فارس همواره رقابتی تنش‌آمیز و تقابلی با یکدیگر داشته‌اند؛ تا جایی که می‌توان گفت رقابت و واگرایی بخشی از آن را تشکیل می‌دهد. روابط دوجانبه آن‌ها جاه‌طلبی هر دو کشور برای رهبری جهان شیعه یا اهل سنت، منابع عظیم نفتی و منابع انسانی قابل توجه از سرمایه‌های آنها محسوب می‌شود که به آن‌ها پتانسیل ایفای نقش فعال در خاورمیانه و همچنین مسلمانان را داده است. ایران در شرق جهان عرب واقع است. به‌رغم پیوند عمیق دینی میان ایرانیان و اعراب، به‌لحاظ مذهبی و زبانی، تفاوت‌ها و تمایزهای زیادی میان آن‌ها وجود دارد. هم‌جواری ایران با کشورهای عربی به تقویت آسیب‌پذیری آن‌ها از یکدیگر و در مواردی به هم‌سوایی و در دیگر موارد به تشدید تعارض منافع میان آن‌ها منجر شده است.

عربستان یکی از مهم‌ترین این کشورهاست که روابطش با ایران همواره با تنش همراه بوده است. پس از حادثه منا نیز تیرگی در روابط دو کشور چیره شد. از آنجایی که فعالیت این دو بازیگر به‌طور کلی متضاد و محاسباتی تلقی می‌شود، می‌توان گفت که بر اساس نظریه سازه‌انگاری، فقدان ارزش‌ها، هنجارها، قواعد، هویت و ادراکات مشترک عامل اصلی رقابت و عدم استقرار آن‌هاست. همچنین چنان‌که در این مقاله آمد، جمهوری اسلامی برای جلوگیری از تنش باید سیاست‌هایی را مبنی بر همگرایی پی بگیرد که یکی از آن‌ها تعامل اقتصادی و عبور از شیعی‌گری در منطقه است.

منابع

الف. فارسی

امینی، انصار. (۱۳۹۳). چرخش راهبردها در سیاست خارجی آمریکا و شوروی در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران. پروژه بنیاد نخبگان نیروهای مسلح، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس.

- پیری اردکانی، علی. (۱۳۷۴). *تاریخ اردکان*، اردکان: انتشارات حنین.
- زمانیان دهکردی، سید سعید؛ ابطحی، سید مصطفی؛ طاهری، ابوالقاسم. (۱۴۰۰). «سیاست‌گذاری روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه با تأکید بر سوریه، بر اساس نظریه همگرایی منطقه‌ای». *رهیافت انقلاب اسلامی*، ۱۵(۵۷)، ۲۰۵-۲۲۲.
- سیف‌زاده، حسین؛ روشندل، جلیل. (۱۳۸۲). *تعارضات ساختار داخلی منطقه‌ای و بین‌المللی در خلیج فارس*، تهران: مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه.
- قاسمی نراقی، علی‌اصغر. (۱۳۷۸). *شورای همکاری خلیج فارس*، تهران: انتشارات وزارت امور خارجه (دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی).
- موسی‌زاده، رضا. (۱۴۰۱). *سازمان‌های بین‌المللی*، تهران: میزان.
- منصوری مقدم، جهانشیر؛ اسمعیلی، علی. (۱۳۹۰). «تحلیلی بر سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در دوره ریاست‌جمهوری محمود احمدی‌نژاد از منظر مدل پیوستگی جیمز روزنا». *فصل‌نامه سیاست*، ۱(۱)، ۲۸۳-۳۰۰.

References

- Al-Hatlani, Ibrahim (5 October 2015). "Saudi's investigate Mina stampede". Translated by Abboud, Sami-Joe. *Al-Monitor*.
- Ahmed, Nafeez (28 September 2015). "The collapse of Saudi Arabia is inevitable". *Middle East Eye*.
- Al-Rasheed, Madawi (23 April 2018). "What Fuels the Saudi Rivalry With Iran?". *The New York Times*.
- Barnett, Michael L. (2018). Gheciu, Alexandra; Wohlforth, William C (eds.). "Constructivism". *The Oxford Handbook of International Security*. pp. 85–99.
- Busch, A. (2002). Divergence or Convergence? State Regulation of the Banking System in Western Europe and the United States. Contribution to the ESF/SCSS Workshop "The Politics of Regulation" Barcelona, 29–30
- Checkel, Jeffrey T. (2013), "Theoretical Pluralism in IR: Possibilities and Limits", *Handbook of International Relations*, SAGE..
- Dareni, Ali Akbar (26 September 2015). "Iran vows legal action against Saudi after hajj disaster". *Yahoo! News*. Associated Press.
- D.J.; L.W. (29 September 2015). "Saudi Arabia rebuffs Iran's accusations over hajj stampede". *Deutsche Welle*. Associated Press, Reuters, and Agence France-Presse.
- El Gamal, Rania; Sharafedin, Bozorgmehr (12 May 2019). "Saudi oil tankers among those attacked off UAE amid Iran tensions". *Reuters*.
- Erdbrink, Thomas (29 October 2015). "Iran Accuses Saudi Arabia of Kidnapping Officials in Chaos of Hajj Stampede". *The New York Times*.
- Gambrell, Jon (14 September 2019). "Saudi Arabia: Drone attacks knocked out half its oil supply". *Associated Press*.
- Gambrell, Jon; Batrawy, Aya (14 October 2015). "New tally shows at least 1,621 killed in Saudi hajj tragedy". *Business Insider*. Associated Press.

- Hubbard, Ben (25 September 2015). "Hajj Tragedy Inflames Schisms During a Pilgrimage Designed for Unity". The New York Times.
- Hubbard, Ben (15 March 2018). "Saudi Crown Prince Likens Iran's Supreme Leader to Hitler". The New York Times.
- Kottasova, Ivana (7 January 2016). "Iran bans Saudi imports and pilgrimages to Mecca". CNN Money.
- M.D.; P.A. (24 November 2015). "Iran to set up fact-finding committee to probe Mina tragedy: VP". Tehran Times
- Nissenbaum, Dion; Said, Summer; Youssef, Nancy A. (14 September 2019). "Suspicious Rise That Saudi Oil Attack Came From Outside Yemen". The Wall Street Journal
- Nissenbaum, Dion; Said, Summer (16 September 2019). "U.S. Tells Saudi Arabia Oil Attacks Were Launched From Iran". The Wall Street Journal
- Mabon, Simon. (2017) Review of Saudi Arabia and Iran: Friends, Rivals or Foes in Geopolitical Flux, by Lawrence Rubin, Banafsheh Keynoush, Farzad Cyrus Sharifi-Yazdi, Robert Mason, and Khair El-Din Haseeb. Bustan: The Middle East Book Review 8, no. 1, : 38-53.
- Robert Howard Jackson and Georg Sørensen (2010). Introduction to International Relations: Theories and Approaches, 4th Edition. Oxford University Press. p. 166.
- Sepahvand, Mehdi (10 October 2015). "Iran holds expert session on legal pursuance of Hajj stampede". Trend News Agency
- Pizzi, Michael (25 September 2015). "Saudi Arabia under growing pressure over deadliest Hajj in 25 years". Al Jazeera
- Piggott, Mark (26 September 2015). "Hajj stampede death toll 'rises up to 1,100' as Saudi Arabia faces criticism over safety record". International Business Times.